

KAVAFİS'İN ŞİİRİNDEKİ TARİHSEL UNSURLAR*

İbrahim KELAĞA AHMET**

ÖZ: Modern Yunan şiirinin öncüsü olarak görülen ve şiirleri güncelliğini koruyarak hala ilgi ile okunan Konstantinos Kavafis, dili, üslubu ve ifade teknikleri ile kendine özgü bir şair olarak kabul edilmektedir. İskenderiye’de doğmuş ve 70 yıllık ömrünün büyük bir bölümünü aynı şehirde geçirmiştir. Şiirlerinin tamamı ölümünden sonra 1935 yılında İskenderiye’de yayımlanmış ve edebiyat çevreleri bir bütün olarak onun eseriyle ancak bu tarihten sonra tanışmıştır. Kendisi hayattayken şiirlerini tematik olarak “felsefi”, “tarihsel” ve “hedonist” şeklinde kategorize etmiştir. Kavafis’in şiirleri arasında en önemli grubu tarihsel şiirleri oluşturmaktadır. “Sembolist şiir metodunun” unsurlarını kullanarak şiirlerinde çok geniş ölçüde tarihsel öğelere ve imgelere yer vermiştir. Zaman, mekân ve özel adlar onun şiirinde kendilerine yüklenen özel anlamlar nedeniyle büyük önem taşımaktadır. Şair tarihsel şiirlerinde esin kaynağının ortaya çıkmasını önlemek için sembollere yönelmiştir. Tarihsel şiirlerindeki coğrafya ağırlıklı olarak Akdeniz havzasıdır, izlekler ise Geç Antik dönem ile Helenistik ve Roma dönemi ile Bizans’ın son dönemindedir. Kahramanları mitolojiden, Truva ve Pers Savaşlarından, Roma ve Bizans İmparatorluğundan bilinen ya da uydurulmuş figürlerdir. Kavafis’in gözünde tarih tanınmayan ya da kısmen bilinen insanların yaşamlarından oluşan bir antolojidir. O tarihi kişilikleri ve olayları şiirlerinde farklı bir işlev için kullanmaktadır.

Anahtar sözcükler: Kavafis, İskenderiye, çağdaş Yunan şiiri, tarihsel şiirler, nesnel bağlaşımlar

THE HISTORICAL ELEMENTS IN CAVAFY'S POETRY

ABSTRACT: Konstantinos Kavafis, considered as the pioneer of modern Greek poetry and read with great interest by continuing to be relevant, is regarded as a unique poet with his language, style and expression techniques. He was born in Alexandria and spent most of his 70 year lifetime in the same city. All of his poems were published in Alexandria in 1935 after his death, and the literary circles, as a whole, met his work after this date. When he was alive, he categorized his poetry thematically as "philosophical", "historical" and "hedonist". The most important category of his poetry is historical poems. By using the elements of "method of symbolist poetry", he extensively included historical items and imagery in his poems. Time, space and proper names are of great importance as they bear meaning in his poems. The poet concentrated on symbols in order to prevent the emergence of inspiration in his historical

* Bu makale 4-6 Mayıs 2009 tarihlerinde Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü tarafından düzenlenen “Edebiyat ve Bilim I” Uluslararası Sempozyumunda sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

** Yrd. Doç. Dr., Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Balkan Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, ikelagaahmet@trakya.edu.tr

poems. While the geography of the historical poetry is predominantly the Mediterranean basin, the traces are from the Late Ancient period, the Hellenistic and the Roman period, and the last period of Byzantine. Heroes of the poems are either common or fictitious figures known from the mythology, the Trojan and Persian Wars, the Roman and Byzantine Empires. According to Kavafis, the history is an anthology of the lives of people who is known or partly known. He uses historical personalities and events for a different function in his poems.

Key words: Kavafis, Alexandria, poetry of modern Greek, historical poems, objective correlation

Giriş

İskenderiye’de yaşamış ve Yunan şiir geleneğinin dışında kendine özgü bir şiir yaratmış¹ olan Konstantinos Kavafis (1863-1933) Seferis’in gözünde çağdaş Yunan edebiyatının “en zor” şairidir, onun fikirleriyle poetikasını tanımanın en güvenilir yolu şiirlerini olabildiğince dikkatli okumaktan geçer.² Kavafis uzmanı Daskalopoulos ise onu, diğer Yunan şairlerden farklı kılan özelliğın sarsılmaz bir ciddiyet, üretken bir çaba ve değişmez bir tutarlılıkla şiir sanatına yaşam boyu bir adanmışlık olduğu görüşündedir.³ Kavafis ölümünden üç yıl önce kendisini “aşırı modernist ve gelecek kuşakların şairi” olarak nitelerken⁴ eserinin çağdaş Yunan edebiyatının gelişiminin tarihsel bir belgesi gibi kütüphane rafları arasına hapsolmayacağını ileri sürmekteydi. Zaman onu bu öngörüsünde haklı çıkardı ve esin kaynağı tarih olan şiirleriyle yaşanmış zamanın yeni bir boyutunu sanata taşıyarak kendini bu özelliğiyle kabul ettirdi.⁵ Günümüzde modern Yunan şiirinin öncüsü olarak görülmekte, eseri güncelliğini koruyarak adeta günümüzde yazılmış gibi okunmakta⁶ ve Yunan şiirini etkilemeyi sürdürmektedir. O, ilk zamanlar İskenderiye’deki Yunan toplumunun en bilinen şairi olmayı arzularken Yunanistan sınırlarını aşarak 20.yüzyılın en önemli Avrupalı şairlerinden birisi olmayı başarmıştır.⁷

Kavafis’in Yaşamından Kesitler ve Poetikasının Temel Unsurları

Çağdaş Yunan edebiyatının en önemli şahsiyetlerinden biri olarak kabul edilen Kavafis, İstanbul’dan İskenderiye’ye göç etmiş ve pamuk ticaretiyle büyük bir servet elde etmiş Fenerli, köklü bir Rum ailenin dokuzuncu

¹ Yorgos Seferis, “K. P. Kavafis, Th. S. Eliot Paralili”, *Dokimes*, İkaros Yay., Atina, 1992, s. 325.

² Y. Seferis, agm., s. 327 ve 328.

³ Dimitris Daskalopoulos, *K. P. Kavafis, Shedia sto Perithorio*, Diatton, Atina, 1988, s. 83.

⁴ Roderick Beaton, *İ İdea tu Ethnos stin Elliniki Logotehnia, Apo to Vizantio sti Sighroni Ellada*, Panepistimiakes Ekdosis Kritis (Girit Üniversitesi Yay.) İraklio, 2015, s. 342.

⁵ Spiros Tzuvelis, *Taksidi stin İstoria me ton Kavafi*, Kastaniotis Yay., Atina, 1998, s. 14.

⁶ Nasos Vagenas, “İ İdiotipia tu Kavafi”, *Kinumenos Stohos*, Polis Yay., Atina, 2011, s. 74.

⁷ Andonis Despotidis, “Kavafis Konstantinos P.” *Leksiko Neoellinikis Logotehniyas*, Pataki Yay., Atina, 2007, s. 959.

çocuğu olarak 1863 yılında İskenderiye’de dünyaya geldi ve aynı kentte 1933 yılında yetmiş yaşına bastığı gün hayata gözlerini yumdu⁸. Kavafis’in şiirini, onun hayat hikâyesinden ve bu şiirin ortaya konduğu dönem ve ortamdan bağımsız olarak yorumlamak güçtür.⁹ Şiirlerindeki tarihsel unsurlara ve şiirinin tarihle olan ilişkisini ele almadan önce kısaca yaşam öyküsünden ve onu farklı kılan poetikasının temel unsurlarından söz etmekte yarar var.

Kavafis ilk çocukluk yıllarını İskenderiye’de varlık içinde¹⁰ geçirir. Ancak 1870 yılında babasının erken gelen ölümünün ardından aile için ekonomik zorluklar başlar ve iki yıl sonra Kavafis 9 yaşındayken annesi çocuklarıyla İngiltere’ye göç etmek zorunda kalır.¹¹ 1878 yılında İskenderiye’ye geri döndüklerinde şair 15 yaşındadır. Temel eğitiminin büyük bir bölümünü İngiltere’de tamamlamış olması sonucu İngilizce bilgisi neredeyse ana dili seviyesindedir, aynı şekilde iyi düzeyde Fransızca da bilmektedir.¹² İngiliz eğitim sistemi onun kişiliğinin şekillenmesinde de belirgin bir etki yaratır. Şair İskenderiye’ye dönünce 1881 yılında “Ermis Ticaret Lisesi’nde” eğitime başlayana kadar genel kültürünü geliştirmek için İskenderiye’deki kütüphanelerden yararlanarak yoğun okumalar yapar¹³ ve bir tarih sözlüğü yazma girişiminde de bulunur. Osmanlı İmparatorluğu içinde özerk bir yönetime sahip olan Mısır’da, 1882 yılında baş gösteren Arabi Paşa Ayaklanması ve bunu izleyen karışıklıklar Mısır’ın İngilizlerce işgal edilmesi için bir bahane oluşturur¹⁴ ve bu olaylar sırasında Kavafis ailesi bu kez, (1885 yılına kadar) üç yıl kalacakları İstanbul’a göç eder.¹⁵

İstanbul’da kaldıkları süre içinde şair ilk kez sistemli bir şekilde şiir sanatına yönelir ve hayatta iken yayımlamadığı ilk şiirlerini İstanbul’da yazar, bunlardan ikisinin İngilizce olması dikkat çekicidir. Kavafis, şiir

⁸ Linos Politis, *İstoria tis Neoellinikis Logotehnias*, Morfotiko İdrima Ethnikis Trapezis Yay., Atina, 2001, s. 227.

⁹ Panagiotis Mastrodimitris, *İsagogi stin Neoelliniki Filologia*, Domos Yay., Atina, 2005, s. 188.

¹⁰ Kavafis ailesinin sahip olduğu zenginliği göstergesi olarak Şerif sokağındaki malikânelerinde Fransız bir eğitmenin, İngiliz bir dadının, Yunan hizmetçilerin, İtalyan arabacının ve Mısırlı bir kapıcının ailenin hizmetinde çalışıyor olması gösterilmektedir, Mihalis Pieris, “Viografiko Diyagramma” *İsagogi stin Püisi tu Kavafi, Epilogi Kritikon Kimenon*, Panepistimiakes Ekdotis Kritis (Girit Üniversitesi Yay.) İraklio, 2008, s.3.

¹¹ Şairin amcası ve aynı zamanda babasının şirketinin büyük ortağı Georgios Kavafis Londra’da yaşamaktaydı.

¹² S. Tzuvelis, *age.*, s. 15.

¹³ A. Despotidis, *agm.*, s. 955.

¹⁴ L. Politis, *age.*, s. 228.

¹⁵ M. Pieris, *agm.*, s. 4.

yazma ediminin bu başlangıç döneminde bazı şiir uyarlamalarına da yönelir. İstanbul, onun için karşı durulmaz bir esin kaynağı olur ve “*Beyzade'nin Sevgilisine Söyledikleri*” (1884), (başlığı Türkçe olan) “*Dünya Güzeli*” (1884) ile “*Yeniköy*” (1885) gibi şiirlerini kaleme alır¹⁶. Kavafis'in 1880'li yıllarda yazdığı bu ilk dönem şiirlerinde ve 1890'larda kaleme aldığı bazı şiirlerinde Atina Romantik Ekolünün etkisinde kaldığı görülür¹⁷ ve bu ekolün edebiyat geleneğine uygun olarak şiirlerinde kullandığı dil de konuşma diline uzak olan katharevousadır.¹⁸ Kavafis on yıllık bir dönem içinde yazdığı ilk şiirlerinin tamamını daha sonra yadsır (reddeder) ve izleyen dönemde yayımladığı şiirlerine bunları dâhil etmez.¹⁹ Şair, İstanbul'da bulunduğu süre içinde İstanbul Rum aristokrasisi ile tanışır, Bizans tarihini inceler, dönemin Yunan şiirini okuma fırsatı bulur. Bu arada Mısır'da da dramatik gelişmeler yaşanmaktadır, İngiliz donanması işgale yönelik direnci kırmak için İskenderiye'yi bombalar, kentin büyük bir bölümü tahrip olur ve kentin zenginliğinin kaynağı olan ticaret durma noktasına gelir. Kavafis bu gelişmeleri yakından izlemektedir ve bu olayların izlerini İskenderiye'ye döndükten sonra yazacağı şiirlerinde görmek mümkündür.²⁰

Kavafis 1885 yılında ailesiyle İskenderiye'ye geri döndüğünde hiçbir şey eskisi gibi değildir. İlk başlarda değişik işlerde çalışır: bir süre gazetecilik yapar (1886), ardından Pamuk Borsasında simsarlık yapar (1888) ve daha sonra, artık İngiliz idaresine geçmiş bulunan Mısır'da, Sular İdaresinde işe başlar ve (1892'den 1922'ye kadar) 30 yıl süreyle orada kâtip olarak çalışır²¹. Edebiyat çevrelerinde sesini, İstanbul'da basılan *Konstantinopolis* Gazetesinde yayımlanan bir yazısı ve Leipzig'de basılan *Esperos* adlı dergide çıkan “Vakhikon” adlı şiiri ile ilk kez 1886 yılında duyurur²².

¹⁶ Romantizm etkisinde yazılan ilk dönem şiirleri arasında “Ali Paşa'nın Kışlası” (1891), “Ali Paşa'nın Korkuları” (1892), “Nasrettin Hoca ve Dünyanın Sonuna Dair” (1892), “Nasrettin Hoca'nın Yargı Kararı” (1892), gibi şiirler de yer almaktadır, Yannis Dallas, *Kavafis ke İstoria*, Ermis Yay., Atina, 1986, s. 184. Ancak sözü edilen şiirler bugüne kadar yayımlanmış olanlar arasında yer almamıştır.

¹⁷ M. Pieris, agm., s. 6; A. Despotidis, agm., s. 956. Yabancı dil bilmesi nedeniyle 19. yüzyıl sonunda Batı'da hakim olan edebi akımlarla doğrudan bir temas içindedir, S. Tzuvelis, *age.*, s. 15.

¹⁸ Kavafis'in şiir dilinin özellikleri hakkında bkz. Esin Ozansoy, “Kavafis'in Dilinin Özellikleri”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Fransız Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Dergisi-DİLBİLİM*, 2006, ss. 179-194.

¹⁹ L. Politis, *age.*, s. 228.

²⁰ Stratis Tsirkas, *Kavafis ke i Epohi tou*, Kedros Yay., Atina, 1995, s. 111 ve s. 153.

²¹ M. Pieris, agm., s. 6.

²² A. Despotidis, agm., s. 955.

Kavafis'in 1890'lardan başlayarak on yıllık bir dönem içinde kaleme aldığı çok önemli kabul edilen, büyük beğeni toplayan ve çok tartışılan *Mumlar* (1893), *Yaşlı Bir Adam* (1894), *Surlar* (1896), *Pencereler* (1897), *Barbarları Beklerken* (1899), *İlk Basamak* (1899) gibi erken dönem şiirleri tarih konularına özel ilgi duyan parnasizmin ve özellikle de sembolizmin etkisi altında yazılmaktadır.²³ 1899 yılında annesinin ölümünü izleyen süreç içinde parnasizm ve sembolizmin etkisinden kurtularak realist bir üslup kullanmaya başlar.²⁴ 20.yüzyıl başlarında yaşanan bu ikinci kırılma noktasıyla Kavafis'in olgunluk dönemi başlar ve ölümüne kadar devam eder. Kavafis'in şiirlerinde edebi akımların yansımaları dikkate alınarak eleştirmenler: a) Romantizm dönemi (1882-1891/1894), b) Parnasizm ve Sembolizm dönemi (1891/94- 1899/1904), c) Şiirsel Realizm dönemi (1903-1933) olmak üzere üç dönemden söz etmektedirler.²⁵

1901 yılında ilk kez Atina'yı ziyaret eder ve orada aralarında Grigorios Ksenopulos'un²⁶ da yer aldığı dönemin edebiyat ustalarıyla tanışır, 1903 yılında Atina'yı ikinci kez ziyaret eder. 1911 yılından itibaren Kavafis, artık şiir alanında kendi sesini ve sıra dışı üslubunu bulmuştur ve bizzat kendisi şiirlerini: felsefi, tarihsel ve hedonist (hazza ilişkin) olmak üzere üç başlık altında toplamaktadır.²⁷ Ancak bu tasnif kesin değildir, çünkü bazı şiirleri birden fazla alana dâhil olabilecek özelliktedir. Felsefi olarak adlandırılan şiirlerin tamamı 1916 yılından önce yazılmış olan ve belirli bir felsefi anlayışı konu edinmeyip (2. kişide) öğüt ve nasihatler içeren didaktik bir tonda kaleme alınmış şiirlerdir. 1916 yılından sonra yazılan şiirlerde didaktik ton terkedilmekte ve Kavafis düşüncelerini tarihten alınmış olaylar üzerinden vermektedir.²⁸

Kavafis en önemli şiirlerini 40 yaşından sonra yayımlamıştır ve bu yüzden de kendisini yaşlılığın şairi olarak nitelendirmiştir.²⁹ 1900 başlarında artık olgunluğa erişmiş, poetikasını oluşturmuş, sıra dışı ifade biçimi ve

²³ Dimaras Konstantinos Th., *İstoria tis Neoellinikis Logotehnikias*, Gnosi Yay., 9. Baskı, Atina, 2000, s. 597.

²⁴ M. Pieris, agm., s.7; A. Despotidis, agm., s. 956.

²⁵ Pantelis Vuturis, "K.P.Kavafis- K. Karyotakis", *İstoria tis Elladas tu 20ou Eona*, A. Tomos, Meros 2o, Vivliorama Yay., Atina, 1999, s. 301, 303.

²⁶ Kendisi de İstanbul doğumlu olan romancı, gazeteci, yayıncı ve eleştirmen Grigorios Ksenopulos (1867-1951) Kavafis'le 1901 yılında tanışır. Ksenopulos'un 1903 yılında Panathinea Dergisinde kaleme aldığı "Bir Şair" [Ένας Ποιητής] adlı tarihsel makalesi yayımlanana kadar şair Atina edebiyat çevrelerinde bilinmemektedir. Adı ilk kez bu makale ile duyulur, A. Despotidis, *age.*, s. 959.

²⁷ M. Pieris, agm., s. 8; L. Politis, *age.*, s. 230.

²⁸ A. Despotidis, agm., s. 956.

²⁹ K. Dimaras, *age.*, s. 598.

üslubu şekillenmiştir. Büyük bir tematik zenginliğe sahip, benzer özellikler taşıyan şiirlerini “atölyesinde” çok titiz bir denetimden geçirdikten sonra okuyucuyla buluşturur.³⁰ Hayatta olduğu süre içinde o ana kadar yazdığı şiirleri hiçbir zaman topluca yayımlama yoluna gitmemiştir.³¹ Belli bir olgunluk düzeyine ulaştığına kanaat getirdiği şiirlerini tek yaprak halinde bastırarak özellikle İskenderiye’de arkadaşlarına, tanıdıklarına ve şiirine ilgi gösteren kişilere göndermekte ya da gazete ve dergilerde yayımlamaktaydı.³² Kavafis’in şiirlerini okuyucuyla buluşturma pratiği üç farklı aşama izlemiştir. İlk şiirlerini (1891-1904 arası) tek yaprak halinde bastırır, 1904 yılında 14 şiirini bir “fasikülde” toplar, 1910 yılında da ikinci bir “fasikülde” 21 şiirini bir araya getirir.³³ 1912 yılında kronolojik, 1917 yılında ise tematik olmak üzere iki ayrı derleme oluşturur ve tüm şiirleri ancak ölümünden sonra topluca yayımlanır.³⁴ Yaşadığı kent İskenderiye, kültür altyapısıyla değil ticaretiyle ve ticaretle zenginleşmiş burjuva sınıfıyla anılan kozmopolit bir kenttir³⁵ ve belki de bu yüzden Kavafis kentteki Yunan kolonisinin pek de parlak olmayan kültür yaşamı dolayısıyla şiirlerini edebiyata duyarlı kişilere sıra dışı bir yöntemle ulaştırmayı tercih etmektedir.³⁶

Kavafis’in kendisinin kabul ettiği 154 şiiri bulunmaktadır (anagnorizmena). Daha önce (1886-1898) yıllarında yazdığı erken döneme ait 24 şiirini yayımlamış olmasına rağmen daha sonra bunları geri çekmiştir (apokirigmena piimata). Kendisi hayattayken yayımlanmamış (anekdota piimata) şiirlerinin sayısı 75’tir.³⁷ Bunlara ek olarak arşivinde tespit edilen ve taslak aşamasında (ateli) olan 30 şiirinden de söz etmek gerekir.³⁸

³⁰ L.Politis, *age.*, s. 230.

³¹ Aristos Kambanis, *İstoria tis Neas Ellinikis Logotehnias*, Estia Yay., Atina, 1948, s. 274, M. Pieris, agm., s. 10.

³² A. Despotidis, agm., s. 958.

³³ Bu “fasiküller” sınırlı sayıda bastırılıyor ve 100 - 200 nüshayı geçmiyordu, L. Politis, *age.*, s. 228.

³⁴ M. Pieris, agm., s. 10.

³⁵ Sareyannis’in verdiği bilgilere göre yüzyılın başlarında (1907) İskenderiye’nin 400 bin nüfusu vardır ve bu nüfusun yaklaşık 90 bini yabancıdır. Aynı tarihlerde Atina’nın nüfusu ise sadece 170 bin dolayındadır. İskenderiye sosyal yaşantı bakımından Cezayir’le birlikte Kuzey Afrika’nın en ilerici şehirleridir. Yerli halk dışında nüfus oranlarına göre kentte Yunanlar, İtalyanlar, Suriyeliler, Ermeniler ve neredeyse tüm Avrupa ve Doğu milletlerinden insanlar yaşamaktaydı ve kentte Arapça dışında Yunanca, Fransızca, İngilizce ve İtalyanca konuşulmaktaydı, Yannis Sareyannis, *Sholia ston Kavafi*, İkaros Yay., Atina, 2005, s. 25.

³⁶ D. Daskalopoulos, *age.*, s. 82,

³⁷ Kavafis’in külliyatını ya da corpusunu oluşturan şiirlerin tamamının sayısı 253 olarak verilmektedir, bu sayıya taslak aşamasında olan yukarıda sözü edilen 30 şiiri de ilave etmek gerekir, P. Mastrodimitris, *age.*, s. 188; E. Ozansoy, agm., s. 180.

³⁸ Kavafis’in kabul ettiği ve onayladığı şiirlerinin sayısı 154 olmakla birlikte bunların 153’ünü farklı tarihlerde şair kendisi yayımlamıştır, tamamladığı halde sağlığının kötüleşmesi sonucu

Kavafis'in şiirlerini uzun süre tek sayfalar halinde bastırması ve gerek İskenderiye'de gerekse Atina'da sadece tanıdığı kişilere göndermesi, onun Atina'da ve genel olarak Yunanistan'da daha geniş bir okuyucu kitlesine ulaşmasını engellemiştir. Şiirlerine bir bütün olarak uzun süre ulaşamaması sonucu Atina'da edebiyat çevrelerinde ilk zamanlar bazı şair ve eleştirmenler tarafından coşkuyla karşılanırken bazıları ona ihtiyatlı yaklaşmıştır (ör. Seferis)³⁹. Ancak ölümünden sonra tüm şiirlerinin mirasçılarının girişimiyle bir kitapta toplanarak yayımlanmasıyla (1935)⁴⁰ Kavafis, edebiyat çevreleri ve halkla nihayet buluşmuş ve ölümünden sonra kendisi ve şiiri üzerine Yunanistan'da ve diğer ülkelerde yapılan çalışmalar büyük bir ivme kazanmıştır.⁴¹ Günümüzde şiirleri pek çok dile çevrilerek dünya çapında bir şair olma özelliği kazanmıştır. Peki, onu bu kadar farklı kılan özellikler nelerdi?

Kavafis, organik bağı olmasa da Yunanistan'daki 1880 edebiyat kuşağı ile aynı dönem içinde yer almaktadır. Onu, Yunanistan'daki pek çok şairden farklı kılan özellikler bulunmaktadır: O, meslektaşlarının çoğunun aksine "mektepli" değildir, bir üniversite eğitiminden geçmemiştir, Atina'da o yıllarda başlıca çekişme konusu olan ve "Dil Meselesi" (Glossiko Zitima) olarak bilinen "halk dili" (dimotiki) "aydın dili" (katharevusa) kavgasından uzaktır. Kavafis'in şiir dili ile ilgili olarak farklı görüşler ileri sürülse de Kavafis şiirlerinde konuşma dili ile aydın dilinin unsurlarını bir araya getiren ve İstanbul Rumcasına özgü deyimler ve söz kalıpları da içeren karma bir dil kullanmaktadır. Gençlik dönemi şiirlerinde ve olgunluk döneminde yazdığı aşk şiirleriyle bazı felsefi (ya da didaktik) şiirlerinde halk dilini tercih etmektedir, ancak arkaik unsurlar barındıran yazı dili olan katharevusaya ağırlık veren şiirleri de az değildir.⁴² Kavafis, şiirlerindeki dil tercihi nedeniyle gerek halk dili yanlıları gerekse katharevusa taraftarlarınca da eleştirilmiş⁴³ ve iyi Yunanca bilmediği için böyle bir dil kullandığı iddia

yayımlama fırsatı bulamadığı "Antiohya Dolaylarında" (1933) adlı şiiri de bunlara ilave edilmiştir, Despotidis, agm., s. 956.

³⁹ D. Daskalopoulos, *age.*, s. 13.

⁴⁰ Tüm şiirlerini Rika Segkopulu 1935 yılında İskenderiye'de yayımlamıştır. M. Pieris, agm., s. 10.

⁴¹ Merkezi Selanik'te bulunan Yunan Dili Merkezi'nin (Kentro Ellinikis Glossas) 2003 yılında yayımladığı 1886-2000 dönemine ait Kavafis Bibliyografyasında değişik dillere yapılmış 140 çevirisine ve şair hakkında yazılmış 254 kitaba yer verilmektedir, Kavafis Konstantinos, *Bütün Şiirleri*, (Çev. Ari Çokona), İstos Yayınevi, Üçüncü Basım, İstanbul, 2017, s. 30.

⁴² E. Ozansoy, agm., s. 181-182 vd.

⁴³ Cecil Maurice Bowra, *O Konstantinos Kavafis ke to Elliniko Parelthon*, (Çev. ?), Gavriilidis Yay., Atina, 2006, s. 46.

edilmiştir. Oysa iddiaların aksine Kavafis'in şiir dilinde Yunanistan'da kullanılan tüm dil değişkelerine rastlamak mümkündür.⁴⁴

Kavafis'in şiirinin temel bazı özellikleri şöyle özetlenebilir: Şiirlerinde iambik ölçüyü (bir kısa bir uzun hece ölçüsünü) benimsemektedir. Dizelerindeki hece sayısı (iki şiiri dışında) eşit değildir.⁴⁵ Şiirleri düz yazıya yakın durmakla birlikte kelime seçiminde çok özenli davranmaktadır. Şiirlerine dramatik unsur hâkimdir. Kavafis'in şiirinin yapısal unsurlarından biri de kuşkusuz ironidir.⁴⁶ Kavafis'in ironisi adeta onun yaşam tarzının bir yansımasıdır.⁴⁷ Onun şiirini karakterize eden bir başka özellik de lirizmdir.⁴⁸ Ancak Kavafis lirizmi, günlük konuşma diline çok yakın ifadelerle yer verilmesiyle sağlanmaktadır.⁴⁹ Kavafis'in bazı felsefi şiirleri didaktik olarak nitelendirilmiş hatta onun şiirinin temel belirleyici özelliğinin didaktizm olduğu da savunulmuştur. Sezar'ın öldürülmesini konu alan "Martın On Beşi" (Martın İdus'u)⁵⁰ (1911) adlı şiirinin giriş dizesi olan "Yüceliklerden kork ey ruh" ifadesinde şüphesiz didaktik bir söylem vardır. Aynı şekilde "Termopiller" (1903) şiirinde ve "İthaki" (1911) şiirinde de yaşam deneyimleri olarak yansıyan didaktik öğeler yer almaktadır.⁵¹

Erken dönemde ortaya koyduğu eserler olgunluk dönemiyle kıyaslanamayacak kadar cılız kalmaktadır.⁵² Nobel ödüllü Yunan şairi Seferis'e dayandırılan bir anekdota göre, Seferis, karşısına adının Kavafis olduğunu söyleyen 40'lı yaşlarında bir beyefendi gelip o zamana kadar yazdığı şiirleri göstermesi durumunda onun şiir alanında bir gelecek vaat etmediğini rahatlıkla söyleyebileceğini ileri sürmüştü.⁵³ Kavafis yaşantısı boyunca her dize ve her sözcük üzerinde inanılmaz derecede kafa yorarak titizlik göstermiş, taslak halindeki şiirleri üzerinde kendi ölçülerine göre mükemmele ulaşana kadar büyük bir sabırla çalışarak bir yerde niceliğe

⁴⁴ Nikolaos Kalas, "Paratirisis Epano sto Kavafiko Ergo", *İsagogi stin Püisi tu Kavafi*, (Ed. Mihalis Pieris), Panepistimiakes Ekdosis Kritis (Girit Üniversitesi Yay.), İraklio, 2008, s. 101, 102.

⁴⁵ E. Ozansoy, agm., s. 185.

⁴⁶ C. M. Bowra, *age.*, s. 47; A. Despotidis, agm., s. 958.

⁴⁷ Esin Ozansoy, "İskenderiyeli Şair Konstantinos Kavafis ve İroni", *Navisalvia Sina Kabağaç'ı Anna Toplantısı 2007*, Ars Poetika, Ed. Akyol F., Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2009, ss. 109-122.

⁴⁸ K. Dimaras, *age.*, s. 601 ve 604.

⁴⁹ Stilyanos Aleksiu, *Elliniki Logotehnia Apo ton Omiro ston 20o Eona*, Stigmi Yay., Atina, 2010, s. 491.

⁵⁰ Şiir, Herkül Millas - Özdemir İnce çevirisinde "Martın İdus'u" olarak, Ari Çokona'nın çevirisinde ise "Martın On Beşi" olarak Türkçeye çevrilmiştir.

⁵¹ S. Aleksiu, *age.*, s. 488.

⁵² N. Vagenas, *age.*, s. 68-69.

⁵³ D. Daskalopoulos, *age.*, s. 82-83.

değil de niteliğe verdiği önemi göstermiştir.⁵⁴ Hasta olduğu dönemde, daha yayımlanmayı bekleyen yirminin üzerinde şiirinin bulunduğu söz etmesi onun neden az sayıda şiir yarattığı sorusuna da bir yerde yanıt vermektedir. Çok bilinen Kavafis uzmanlarından biri olan G.P. Savvidis onun büyüklüğünün nerede yattığı sorusuna yanıt verirken: “*Kavafis çok öncesinde şair olmaya karar vermişti, sadece şair olmak istiyordu başka bir şey değil. Ne politikacı, ne iş adamı, hatta ne de öğretmen olmak onun ideali. Ölümünden önce, son pasaportunda meslek bölümüne şair yazmıştı, mezar taşına da bunun yazılmasını istedi*” demişti.⁵⁵

Kavafis'in Şiirlerinde Tematik Dağılım ve Tarihsel Unsurlar

Kavafis uzmanları onun şiirlerini tematik olarak ele aldıklarında yukarıda da değinildiği gibi bizzat şairin de yönlendirmesiyle üçlü bir ayrıma giderek şiirlerini felsefi- tarihsel ve hedonist (aşk şiirleri) olarak kategorize etmektedirler. Kavafis: “*Ben tarihçi bir şairim, asla bir roman ya da tiyatro eseri yazamazdım, ancak bana, tarih yazabileceğimi söyleyen içimde 125 tane sesin varlığını hissediyorum*” demişti⁵⁶. Şair bu sözyle tarihe karşı olan kişisel ilgisini göstererek yazdığı şiirin tarih yazıcılığı boyutuna da dikkat çekmektedir.

Kavafis'in şiirleriyle tarih arasındaki ilişki konusu İskenderiyeli şairin eserlerini ve hayatını inceleyen eleştirmenlerce sık sık ele alınmıştır.⁵⁷ Tarihsel şiirlerin kategorize edilmesi konusunda da farklı yaklaşımlar görmekteyiz. Tematik ölçüte göre bazıları, tarihsel şiirlerin diğer iki kategori ile olan konu temelli ilişkisini göz önünde tutarak “*tarihsel- felsefi*” “*tarihsel -hedonist*” ayrımı yapmaktadır.⁵⁸ Kronolojik ölçütü temel alan ayrıma göre ise tarihsel şiirler: “*Eski Yunan – Roma*”, “*Helenistik*”, ve “*Bizans*” dönemlerine odaklanan şiirler olarak kategorize edilmektedir. Diğer bir tasnif ise coğrafya ölçütüne göre yapılmakta ve şiirlerde bahsi geçen coğrafi bölgeler ve özelde kentler dikkate alınmaktadır.⁵⁹ Genel olarak kabul gören sınıflama tarihsel şiirleri (zaman, mekân, olay ve kişiler bakımından) “*gerçek anlamda tarihsel*” ve “*sözde tarihsel*” olarak ele alan ayrımlamadır. Sözde tarihsel şiirlerde olay ve kişiler şairin tercihiyle hayali olabilmektedir.

⁵⁴ K. Dimaras, *age.*, s.597-598; L. Politis, *age.*, s. 229.

⁵⁵ Georgios. P. Savvidis, “Ti Ekomise stin Tehni o Kavafis?”, *Diavazo Dergisi*, Sayı 78, 5 Ekim 1983, s. 35-36; D. Daskalopoulos, *age.*, s. 85.

⁵⁶ Y. Seferis, *agm.*, s. 340; S. Tsirkas, *age.*, s. 23.

⁵⁷ M. Pieris, *agm.*, s. 398-399'da bu alandaki çalışmalara ait bibliyografya ayrıntılı bir şekilde verilmektedir.

⁵⁸ M. Pieris, *agm.*, s. 400.

⁵⁹ Bu konuda Yannis Dallas'ın çalışması dikkat çekicidir, Y. Dallas, *age.*, s. 184 vd.

Kavafis'in şiirleri arasında şüphesiz en önemli kategoriye tarihsel şiirler oluşturmaktadır. Çapan'a göre Kavafis tarihsel şiirlerinde kendi özgün kişiliğini başka başka insanların ağzından, değişik maskelerin arkasından konuşturur.⁶⁰ Kavafis, "sembolizm şiir metodunun" unsurlarını tarihsel şiirlerinde kullanarak çağdaş Yunan yazınında eşine rastlanmayacak derecede tarihsel öğelere ve imgelere yer vermiştir. Böylece aslında sembolizmin, semboller aracılığıyla ima edilmesini istediği, hiç değişmeyen insan karakterlerini ve kişisel tutkuları tarihsel zamana yaymıştır.⁶¹ Zaman, mekân ve özel adlar onun şiirinde kendilerine yüklenen özel anlamlar nedeniyle çok önemlidir. Bu özellik şiirlerin çözümlenmesinde artalan bilgisi gerektirmektedir.⁶² Şiirlerde geçen kişi ve olaylarla ilgili bilgiler yüzey yapıda şiirin anlaşılmasını mümkün kılmaktadır ancak Kavafis'in poetikasını bilmeden şiirde geçen tarihi olay veya kişilerle ilgili bilgiler tek başına derin yapıda şiiri çözümlenme ve yorumlamaya yetmez.

Kavafis, kolay anlaşılır bir şair değildir,⁶³ aynı şiir için eleştirilenlerin birbiriyle çelişen yorumlar ortaya atması ve kullanılan semboller konusunda görüş ayrılığına düşerek şairin vermeye çalıştığı mesajı farklı şekilde algılaması bunun kanıtı olarak gösterilebilir. Kavafis hayatta iken bazı şiirleri için ipuçları vermiş, örneğin "*Barbarları Beklerken*" (1901) adlı şiiriyle ilgili olarak: "*Medeniyet bizi o denli esaret altına almış bulunmaktadır ki Barbarları beklemek beyhude bir çabadır*"⁶⁴ demektedir ancak medeniyetle neyi kastettiğine açıklık getirmekten çekinmektedir. Burada sözünü ettiği medeniyet, Kavafis uzmanı Tsirkas'a göre aslında Mısır'ı egemenliği altında bulunduran İngiliz emperyalizminden başkası değildir.⁶⁵

Kavafis, pek çok şiirinde kullandığı semboller hakkında bilgi vermekten kaçınmaktadır. Örtülü bir şekilde vermeye çalıştığı mesajın açığa çıkma olasılığı onun gibi ihtiyatlı birisi için sürekli bir endişe kaynağı olmuş olabilir. Şair özellikle tarihsel şiirlerinde esin kaynağının ortaya çıkmasını önlemek için sembollere yönelmiş ve olabildiğince uzaklara ve geçmişe uzanarak kimi zaman gerçek tarihsel olayların örtüsü altında kimi zaman da

⁶⁰ Cevat Çapan, *Çağdaş Yunan Şiiri Antolojisi*, Artshop Yayıncılık, İstanbul, 2009, s. 9.

⁶¹ S. Tzuvelis, *age.*, s. 16.

⁶² Örneğin Kavafis'in şiirlerinin Türkçe çevirisinde "Türkçe basım için notlar" başlığı altında neredeyse her şiir için ilave açıklamalar yapılmaktadır. Bkz. Konstantinos Kavafis, *Bütün Şiirleri*, Türkçesi: Herkül Millas-Özdemir İnce, Varlık Yayınları, İstanbul, 1990, s. 285-307.

⁶³ Giriş bölümünde belirttiğimiz gibi Kavafis'in zor bir şair olduğunu bizzat Seferis de kabul etmektedir.

⁶⁴ S. Tsirkas, *age.*, s. 324.

⁶⁵ S. Tsirkas, *age.*, s. 340.

hayali senaryolar yaratarak yaşadığı dönemdeki güncel olaylar ve kişilerle okuyucunun şiirdeki izleği ilişkilendirmesini zora sokmuştur.⁶⁶ Dallas'a göre Kavafis tarihsel şiirlerinde aslında günlük yaşamı tarihle özdeşleştirmekte ve poetika üzerinden kendi yaşamını da tarihselleştirmektedir.⁶⁷

Kavafis'in şiirinde geçmişi ve geçmişte yaşanmış tarihsel olayları şiir tekniğinin bir aracı olarak kullanma yaklaşımı konusunda Bowra şu tespitte bulunmaktadır:

*“Geçmiş, yaşanan ana yönelik örnekler barındıran bir kaynak olarak kullanmaya başlayınca, geçmişle yaşanan anın aslında hiç değişmeyen benzerlikler taşıdığını ve insan doğasının çağlar boyunca aynı sorunlar ve aynı çelişkileri yaşadığını fark eder. [...] onun eseri tarihsel olayların kayda geçirilmesi değil, yaşamın şiirsel bir eleştirisidir.”*⁶⁸

Kavafis'in şiir dünyasını besleyen en önemli kaynaklardan biri Plutarkhos'un *“Paralel Yaşamlar”* adlı eseridir⁶⁹. Onun dışında Herodot ve Simonides'i de okumaktadır, ayrıca arşivinde yapılan incelemeye göre E. Gibbon'un *“Roma İmparatorluğunun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi”* adlı eserini okuduğu da bilinmektedir.⁷⁰ Kendisiyle yakın dostluğu olan Sareyannis, ölümünden sonra şairin evindeki kütüphanesini yakından görme fırsatı bulur. John Pentland Mahaffy'nin klasik Yunan düşüncesi ve yaşam biçimi ile ilgili iki cilt eseri, Gustave Le Bon'un Arap ya da Hint medeniyetine ilişkin tarih kitabı, Paul Bourget'in birkaç romanı, François-René de Chateaubriand'ın bir eseri ve tanınmayan yazarlara ait pek çok roman dikkatini çeker. Sareyannis, Kavafis'in kütüphanesinde 300 dolayında kitabın bulunduğu bahsetmektedir⁷¹. Ancak gençlik döneminde çok okuduğu bir gerçektir. Tüm Yunan yazarlarını, Yunan tarihini, Helenistik ve Roma dönemi tarihini ve yaşadığı yıllarda antik dönem hakkında yazılmış kayda değer eserleri okumuştur. Plutarkhos özellikle beğendiği yazarlar arasındaydı ve onun eserlerini adeta ezbere biliyor ve günlük konuşmalarında ondan örnekler veriyordu.⁷²

Kavafis'in (tarihsel) şiirlerindeki coğrafya ağırlıklı olarak Akdeniz havzasıdır. Şiirlerinde İskenderiye özel bir yere sahiptir. Örnek vermek

⁶⁶ S. Tsirkas, *age.*, s. 214.

⁶⁷ Y. Dallas, *age.*, s. 62-63.

⁶⁸ C. M. Bowra, *age.*, s. 74.

⁶⁹ S. Tsirkas, *age.*, s. 16.

⁷⁰ S. Tsirkas, *age.*, s.329; A. Despotidis, *agm.*, s. 957.

⁷¹ Ari Çokona, Kavafis'in kitaplığında 964 kitabın bulunduğu söz etmektedir, K. Kavafis, (2017) *age.*, s. 28.

⁷² Y. Sareyannis, *age.*, s. 35.

gerekirse İskenderiye 25 şiirinde geçmektedir ve üç şiirinde ise başlığı oluşturmaktadır.⁷³ Onu Antakya (11 şiirde), Roma (10 şiirde), Atina (5 şiirde) ve ardından (her biri 4'er şiirde olmak üzere) İstanbul, Beyrut ve (antik) Isparta izlemektedir.⁷⁴ Fakat şiirinin coğrafi sınırları bazen Asya içlerine kadar da uzanmaktadır. Şair 1910 yılından önce yazdığı şiirlerinde İskenderiye'nin topografyasını çizerken⁷⁵ 1915 dolaylarında Helenistik Akdeniz'in tarihsel coğrafyasına odaklanmaktadır. Kavafis'in şiirlerinde Antakya ilk kez, "O'dur" (1909) adlı şiirinde geçmektedir. 1919-1920 yıllarından sonra Antakya Kavafis'in sevgi dünyasında İskenderiye ile adeta rekabet içindedir.⁷⁶ Özellikle 1922'den sonra Hristiyanlık öncesi yüzyıllardaki Suriye'yi konu edinmektedir.⁷⁷

Tarihsel şiirlerinde izlekler ağırlıklı olarak Geç Antik dönem, Helenistik ve Roma dönemi ile Bizans'ın son döneminden alınmaktadır. Şiirlerinde antik Yunan mitolojisine yer vermesine rağmen arkaik ve klasik döneme rastlamayız.⁷⁸ Kavafis'in esin kaynağı olarak gördüğü Helenistik dönem Büyük İskender'le başlayıp onun ardından varisleri tarafından kurulan devletleri de içine alarak Roma dönemine kadar uzanır. Kavafis kendisini, Sicilya'dan başlayıp Orta Asya'ya kadar uzanan çok geniş bir coğrafyada farklı milletleri içinde barındıran Helenistik dünyanın varisi olarak görüp bu dünyayı şiir sanatının sunduğu olanaklarla yorumlamaya çalışmaktadır. Araştırmalarının ve en önemli şiirlerinin konusu bu dünyaydı, bu dünyayı özümsemiş, onun şairi olmuş ve yaşadığı dönemin İskenderiye'sinde eksikliğini hissettiği köklerini bu dünyada bulmuştur.⁷⁹ Pek çok şairin ihtiyaç duyduğu ilham kaynağını Kavafis aslında Helenistik dönemde keşfetmişti. Bir gerileme devri olarak Geç Antik dönemin tarihsel ve toplumsal şartlarının Kavafis'in yaşadığı dönemle benzerlikler taşıması da

⁷³ "İskenderiye'den Elçiler" (1918), "M.Ö. 31 Yılında İskenderiye'de" (1924), "Miris: M.S. 340 İskenderiye'si" (1926). Kavafis'in şiirinde İskenderiye'nin yeri ve önemi ile ilgili olarak bkz. Esra Özsüer, "Yunan Şair Kavafis'in Şiirlerinde Mekân: İskenderiye", *Türkiyat Mecmuası*, C. 27/1, 2017, ss. 225-247.

⁷⁴ D. Daskalopoulos, *age.*, s. 114.

⁷⁵ Kavafis İskenderiye'yi konu alan şiirlerinde kenti Helenistik ve çağdaş dönem olarak iki ayrı dönemde ele almaktadır, E. Özsüer, *agm.*, s. 226.

⁷⁶ İoannis M. Panagiotopoulos, "O Kavafis, Piitis tu Klistu Tipu", *İsagogi stin Piisi tu Kavafi*, (Ed. Mihalis Pieris), Panepistimiakes Ekdosis Kritis (Girit Üniversitesi Yay.), İraklio, 2008, s. 203.

⁷⁷ Y. Dallas, *age.*, s. 204.

⁷⁸ Anna Filini, *Dramata Eksusias Mesa se İstorika Piimata tu Kavafi*, Gavriilidis Yay., Atina, 2014, s. 19-20.

⁷⁹ C. M. Bowra, *age.*, s. 26-27.

onun bu dönemi hareket sahası olarak seçmesinde belirleyici rol oynadığı düşünülmektedir.⁸⁰

Şair ona dayandırılan bir iddiaya göre Bizans dönemine odaklanmak istemiş ancak kurguladığı kahramanlar Bizans döneminin çizdiği çerçeveye uygun düşmemişti çünkü yaşatmayı düşündüğü figürler daha çok Helenistik döneme uygundu. Yunan ve Roma dünyasının çok kültürlü, çok dilli yapısı ve özellikle gerileme ve çöküş dönemi, onun yaşadığı İskenderiye coğrafyasında 19.yüzyıl sonu ile 20. yüzyıl başlarındaki kompozisyonla büyük benzerlikler göstermekteydi⁸¹.

Kahramanları Mitoloji 'den, Truva ve Pers Savaşlarından, Roma ve Bizans İmparatorluğundan bilinen ya da uydurulmuş figürlerdir ancak çoğu zaman tespit edilebilir tarihsel bir ortamın içine yerleştirilirler.⁸² Bunlar arasında Ahilleus, Oidipus, Sarpidon, Priamus, Truvalılar, Dimaratos, Darius, Antonius, Neron, İulianus, Sezar, İskenderiyeli Krallar, Manuil Komninos ve Anna Komnini'nin adı sayılabilir. Kavafis'in şiirlerinde özellikle Helenistik dönem odak noktasıdır⁸³ ve kahramanlarını bu dönem içine yerleştirir. Onu, davranışlar ve tutumlar, özellikle tarihin kritik anlarında insani tepkiler ilgilendirmektedir. Kavafis'in şiirlerinde yer alan kahramanların profiline bakıldığında genellikle yüksek ideallerden yoksun figürler oldukları görülür. Onlar kandırılmış, yaşadıkları anın içine hapsedilmiş, tepki gösterecek güçten yoksun, ümitsizce bir sonraki felaketi bekleyen insanlar olarak resmedilmektedir.⁸⁴ Kavafis'in kahramanları bazen yönetmekten aciz insanlardır ("Orofernis"), ya da hatalı değerlendirmeler sonucu mağlubiyet yaşayan kişilerdir ("Kurtarıcı Dimitrios (İ.Ö. 162-150)") veya entrikacı ve fırsatçı kimselerdir ("Ünlü Filozofun Okulundan"). Onun kahramanları kimi zaman siyasi iktidar dalkavuklarıdır ("Bir Küçük Asya Kentinde") bazen de siyasi iktidar tarafından kandırılmış ("İskenderiye'de İ.Ö.31 Yılı") veya şans kendilerine yardımcı olduğunda özgüveni yüksek

⁸⁰ Eratosthenis G. Kapsomenos, "İ Piisi ke Piitiki tu K. P. Kavafi", <http://www.eks-ik.eu/dimosieyseis-ekdoseis/arhra-meletes/113-i-poiisi-kai-i-poiitiki-tou-k-v-kavafi> (15.11.2017).

⁸¹ S. Tsirkas, *age.*, s. 23, 333.

⁸² S. Tzuvelis, *age.*, s. 13.

⁸³ Kendisini yakından tanıyan edebiyat tarihçisi Aristos Kambanis aralarında geçen bir konuşmaya atıfta bulunarak Kavafis'in şu sözlerini nakletmektedir: "*Önceleri Büyük İskender'in varislerinin (διάδοχοι) tarihine büyük ilgi duydum ve o cezbedici dönem hakkında kapsamlı bir kitap yazmayı düşünüyordum. Ancak daha sonra bundan vazgeçtim*" A. Kambanis, *age.*, s. 275.

⁸⁴ P. Vuturis, *age.*, s. 301.

(“Aleksandros Valas’ın Kayırması) ya da başarısız olduklarında hayıflanıp tiplerdir (“İoannis Kantakuzinos”).⁸⁵

Kavafis’in kahramanları arasında yer alan yönetici veya idareciler güçlerinin zirvesinde oldukları zamanlarda takdim edilmez. Bazen bunun tersi olsa da örneğin Sezar ya da Neron’un güçlü ve kudretli oldukları bir devirden bahsediliyor gibi görünse de bu yanıltıcıdır çünkü kader ağlarını örmeye başlamıştır ve kötü son kaçınılmazdır. Kurgu sadece tarihsel olayların anlatımı ve bunlara göndermede bulunmakla sınırlı kalmamaktadır, dizelerinde kahramanlar arasında süren bir çatışmanın gelişimini vermektedir.⁸⁶ Şair olayları anlatırken henüz durum belirsizliğini korumaktadır, kahramanları başlarına geleceklerden habersizdir, ne insanın kaderinin ne de tarihin akışının bilincindedirler ancak; bizler, tarih bilgimize dayanarak oyunun kaybedildiğinin farkında olarak şiiri bir bilge edasıyla okuruz. Şiirde geçen tarihsel olay bizim yaşadığımız çağın geçmiştir, bizler bu tarihsel olayın meydana geldiği çağın geleceğini görürüz.⁸⁷

Kavafis kahramanlarına karşı eşit mesafede değildir. Hayranlık duydukları olduğu gibi hoşlanmadığı tarihsel figürler de vardır. Örneğin Roma İmparatoru İulianos’un kişiliği onun ilgisini çekmektedir. Antik dönemin çok tanrıcılık (politeizm) inancına sempati besleyen ve onu diriltmeye çalışan İulianos’u, kendisine karşı çıkan Hristiyanların gözünden görmektedir. İulianos’ta Kavafis’i rahatsız eden bir şey vardır ve imparatoru konu alan altı şiirde bunu görebiliriz.⁸⁸ Bu şiirlerde politik bir söylem tespit edilmektedir ve şair egemenlik, örgütlenme, sistem ve kilise devlet ilişkilerini yorumlamaktadır.⁸⁹ Bu şiirler eski dinle Hristiyanlık arasındaki mücadelenin henüz devam ettiği, Hristiyanlığın ilk yüzyıllarına odaklanmaktadır.⁹⁰

Kavafis’in gözünde tarih, tanınmayan ya da kısmen meşhur insanların yaşamlarından oluşan bir antolojidir. Helenistik ve Roma döneminin tarihsel şahsiyetlerini ve olaylarını değişik ruhsal durumların sembolü olarak kullanmaktadır. Onun, okurlarını şiirlerinde konu ettiği hadiselerle hazırlama ve kullandığı sembollerin anlamını açıklamak için özel bir çaba harcamasına gerek yoktur. Tarihi geçmişin belirli bir kesitine değinmekte ve ihtiyacı olan

⁸⁵ A. Despotidis, agm., s. 957.

⁸⁶ A. Filini, age., s. 16.

⁸⁷ S. Tzuvelis, age., s. 17.

⁸⁸ C. M. Bowra, age., s. 57-58.

⁸⁹ Mihalis Hrisanthopoulos, “Proslamvanontas ton Politiko Kavafi, Ta Piimata ya ton İuliano ke to Zitima tis Kiriarhias”, *Ya mia İstoria tis Ellinikis Logotehnia tu İkostu Eona*, Panepistimiakes Ekdotis Kritis (Girit Üniversitesi Yay.), Iraklio, 2012, s. 149.

⁹⁰ S.Tzuvelis, age., s. 27; S. Aleksiu, age., s. 489.

olay veya kişileri alarak onları yeni bir işlev için kullanmaktadır. Bizler Kavafis'in Yunan geçmişinden aldığı kahramanların kimler olduğunu anlamakta zorlanmayız. Şiirinde tarihi kullanırken kayıt düştüğü belirli bir hadisenin gerçekleşme zamanı (tarihi) üzerinden karşımıza, “kişi ve olayların” içine yerleştirildiği bir sahneyi çıkarmaktadır. Dilin sözbilimsel işlevinin yöneldiği bizler de dekorun parçası olarak farkında olmadan kendimizi onun kurguladığı sahnenin içinde buluruz.⁹¹ Pek çok şiirinde olayların ortasında görgü tanığı olduğumuz hissine kapılırız.⁹²

Şairin hayatında yaşadığı olumsuzluklar, ardı arkası kesilmeyen ölümler (örneğin 1891'den başlayarak altı kardeşinin de kısa aralıklarla ölmesi) onun psikolojisine yansımış ve çok varlıklı bir ailenin çocuğu iken sıradan bir memur olarak çalışmak zorunda kalması, onda talihsiz biri olduğu yargısının bir saplantıya dönüşmesine yok açmıştır. “Kent” (1910) şiirinde bu yargısını doğrularcasına, “*Sanki bir hükümle yazgılanmış her çabam*” demektedir. Şairin kahramanlarının çoğunun yenilgiye uğramış tarihsel kişilikler ve çöküş dönemini yaşayan medeniyetler olması kendi kaderiyle bir özdeşleştirme olarak görülebilir. Onun güvensizlik duygusu ve belki de cinsel yönelimi, şiirlerinde de onu gizlenmeye ve ihtiyatlı olmaya yöneltmektedir.⁹³ Kuşkusuz şairin yaşadığı talihsizliklerin, İskenderiye'deki yaşantısının, şiirlerinde Helenistik dönem ve İskenderiye odaklı izlek ve sembollerin seçiminde etkili olduğu göz ardı edilemez. Ancak onun tamamen estetik gereklerden yola çıkarak, her türlü gelişmeye açık tarihsel olayları şiirlerinde atmosfer olarak tercih etmiş olabileceği de unutulmamalıdır. Eleştirmenler Kavafis'in estetik ve felsefi anlayışlarının onu simbolizm ekolünün özelliklerinden olan belirsizlik iklimini geliştirmeye yönelttiği görüşündedirler.⁹⁴

Kavafis'in Tarihsel Şiirleriyle İlgili Çözümleme Yaklaşımları:

a) Seferis'in Nesnel Bağlılaşım Yaklaşımı

Seferis, Kavafis'in tarihi, mecaz anlamda ya da alegori yapmak amacıyla kullandığı durumlar için “*sözde tarihsel*” (psevdoistorika) şiirler terimini önermiştir çünkü bu durumlarda şair tarihi didaktik amaçlarla ve şiirin teması olarak kullanmaktadır.⁹⁵

⁹¹ Y. Sareyannis, *age.*, s. 86.

⁹² D. Daskalopoulos, *age.*, s. 92.

⁹³ Dimitris Maronitis, “İperopsia ke Methi”, *İsagogi stin Piisi tu Kavafi*, (Ed. Mihalis Pieris), Panepistimiakes Ekdotis Kritis (Girit Üniversitesi Yay.), İraklio, 2008, s. 273; S. Tsirkas, *age.*, s. 220-221.

⁹⁴ S. Tzuvelis, *age.*, s. 18.

⁹⁵ Seferis burada Homeros Destanlarından esinlenen şiirleri ve özellikle “Truvalılar” (1905) şiirini örnek vermektedir, Y. Seferis, *age.*, s. 435.

Seferis, Kavafis'in şiirlerindeki tarihsel kurguya T.S.Eliot'un "nesnel bağlulaşım" ya da "nesnel karşılık" (İng. objective correlative) terimi⁹⁶ ile yaklaşarak Kavafis'in her zaman ısrarcı bir şekilde bu metodu uyguladığını ileri sürmektedir.⁹⁷ "Nesnel bağlulaşım" terimi Seferis'in şiirlerinde somutlaştığı için çağdaş Yunan edebiyatı açısından da onun (Asini Kralı ve Roman gibi) şiirleri üzerinden örneklendirilen bir konudur.⁹⁸

Seferis bu görüşünü desteklemek için Kavafis'in "Akha Birliği için Savaşanlar" (1922) şiirini örnek vermekte ve şiiri 1922 yılında Anadolu topraklarında Türkler ve Yunanlar arasında yaşanan savaşla ilişkilendirmektedir. Bu yorum doğru kabul edilirse Kavafis'in sanatçı duyarlılığı ile yaşanan gelişmelere kayıtsız kalmadığı söylenebilir.

AKHA BİRLİĞİ İÇİN SAVAŞANLAR⁹⁹

*Siz yiğitler, kahramanca savaşıp ölenler;
korkuya kapılmadan o her yerde galiplerin karşısında.
Dieos'la Kritolaos suçlu da olsalar hata yok sizde.*

⁹⁶ Şiirde "nesnel bağlulaşım" gerek anlaşılması gerekse uygulanması karmaşık bir kavram olarak görülmektedir. Terim ilk kez Amerikalı romantik ressam ve şair Washington Allston (1779-1843) tarafından 1840'larda kullanılmış ve daha sonra İngiliz şair T. S. Eliot tarafından Hamlet ile ilgili (1919) bir denemesinde şiir teorisi içinde tartışılmıştır. Allston'a göre, zihinde uyanan duygu ve coşukların nesnel bir karşılığı vardır ve şair kendi içsel algılayışında tasarladığı bu derin coşku ve duyuları dış dünyadan seçtiği nesnel dekorlar aracılığı ile muhataplarına başarılı bir biçimde yansıtabilir. Kavram Eliot'un şiir sanatı anlayışında önemli bir yer tutar, Şaban Çobanoğlu, "Şiirsel Bir Dekor Olarak Nesnel Karşılık Kavramı ve Necip Fazıl Kısakürek'in "Bacalar" Şiirindeki Yansımaları", *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, Y. 2, S. 4, Temmuz-Aralık 2010, s. 129.

⁹⁷ Y. Seferis, *age.*, s. 347-348. Mitsakis de Kavafis'in şiirlerinde mitos metodu olarak da anılan "nesnel bağlulaşım" yöntemini benimsediği görüşündedir, Karolos Mitsakis, *İ Neoelliniki Logotehnia ston İkosto Eona*, Filippoti Yay., Atina, 1985, s. 18. S. Aleksiu Kavafis'in tüm tarihsel şiirleri için "nesnel bağlulaşım" metodunun geçerli olmadığı görüşündedir, S. Aleksiu, *age.*, s. 488- 489.

⁹⁸ Eliot uzmanı kabul edilen ve onun şiirlerini de Yunancaya çeviren Seferis, bu konuyu kuramsal olarak ele almanın yanında, kendine özgü tarzıyla, şiirinde bu metodu uygulamaya çalışmıştır. Pek çok şiirinde kendisi için önem taşıyan düşünce ve duyguyu vermek için tarihten ya da mitostan unsurlar kullanmıştır, John A. Cuddon, *Leksiko Logoteknikon Oron ke Theorias Logoteknias*, (Çev. Yannis Parisi, Maria Liapi), Metehmio Yay., Atina, 2005, s. 55.

⁹⁹ Burada yüzey yapıda sözü edilen tarihsel olay ve kişiler hakkında kısaca bilgi vermek gerekirse bahsi geçen Akha Birliği Yunanların Roma'nın ilerleyişi karşısında Yunanistan'ın bağımsızlığını korumak için Arkadia, Argolida, Egina ve Korinthos şehir devletlerinin kurdukları bir ittifaktır (İ.Ö. 280-146). Şiirde adı geçen Dieos ve Kritolaos Akha Birliğinin son komutanlarıydı. Sayıca daha üstün olan Romalılara karşı koyabilmek için Yunanlar köleleri bile özgürleştirip savaşa sürmüşlerdi. Akha Birliği güçleri Kritolaos komutasında Skarphia'da ve Dieos komutasında ise Lefkopetra'da üst üste iki kez yenilgiye uğramışlardı. Lathiros Ptolemeos ise Helenistik dönemde (M.Ö. 116-80) yılları arasında Mısır'da hüküm sürmüştü. K. Kavafis, *age.*, s. 296; K. Kavafis (2017), *age.*, s. 397.

“Ulusumuz işte böylelerini yetiştirir” diyecekler
sizler için, öğünmek istedikleri zaman Yunanlar.
İşte böyle eşsiz olacak sizin övgünüz.-

İskenderiye 'de bir Akhalı yazdı bütün bunları;
Lathiros¹⁰⁰ Ptolemeos 'un yedinci saltanat yılında.

(1922)

(Çev. Herkül Millas- Özdemir İnce)¹⁰¹

Seferis, şiir hakkında muhteşem bir epigram yorumu yaparak şiirin antik Yunan'ın lirik şairi Simonides'i (M.Ö. 556-469) anımsattığını belirtir.¹⁰² Şiirde verilen ilk tarih Akha Birliği ordusunun Korinthos yakınlarında yer alan Lefkopetra'da M.Ö. 146 yılında Romalılar karşısında yenilgiye uğradığı muharebenin yaşandığı tarihtir. Yunanistan bu yenilgi sonrası Roma egemenliğine girecektir. Yenilgide Akha Birliği komutanları Dieos ve Kritolaos'un büyük sorumlulukları vardır. İkinci tarih son iki dizede geçen Lathiros Ptolemeos'un yedinci saltanat yılı yani M.Ö. 109 yılıdır. Üçüncü tarih ise şiirin yazıldığı ve Yunan ordularının Anadolu'da Türkler karşısında yenilgiye uğradığı 1922 yılıdır.

Birbirine oldukça uzak olan iki dönem arasında (yani M.Ö. 146 ile 1922 arasında) yer alan M.Ö. 109 yılı bir bağlantı halkası işlevi görmektedir. Ptolemeos Lathiros'un yedinci saltanat yılı Ptolemeos'un İskenderiye'yi terk etmesiyle sonuçlanan sonu gelmez entrikaların ve yozlaşmanın hüküm sürdüğü ve Roma'nın Ptolemeos hanedanının krallığı üzerindeki baskıyı artırdığı dönemdir. Şiiri kaleme alan anonim Akhalının (yani Kavafis'in) şiiri yazdığı tarih bu talihsizliklerin yaşandığı dönemdir. Şair, Dieos ve Kritolaos'un suçuyla (yani yenilgideki affedilmez sorumluluklarıyla) Ptolemeos Lathiros'un yedinci saltanat yılına göndermede bulunarak ikisi arasında paralellik kurmakta ve “geçmiş” (M.Ö.146'da Romalılar karşısında yaşanan hezimet) ile “yaşanan anı” (M.Ö.109) özdeşleştirmektedir.¹⁰³ Ancak şiirin gerçek zamanda yazıldığı tarih olarak verilen 1922 yılı da Yunanistan için büyük bir yenilgi ve felaketin yaşandığı bir yıldır. Bu felakette de ordunun başındaki komutanların ve idarecilerin affedilmez hataları vardır. Bu sonuçta sorumluluğu olmayan sıradan askerler şair tarafından övgüyle

¹⁰⁰ Çeviride Lathiros, sehven Laritos şeklinde yazılmıştır.

¹⁰¹ K. Kavafis, *age.*, s. 131.

¹⁰² Y. Seferis, *age.*, s. 329.

¹⁰³ Y. Seferis, *age.*, s. 333-334.

yâd edilmektedir, şaire göre onlar üzerlerine düşeni yapmışlardır. Seferis'in şiirle ilgili yorumuna Bowra da katılmaktadır.¹⁰⁴

b) Tsirkas'ın Üçlü Katman Yaklaşımı

Kavafis'i ve yaşadığı dönemi kapsamlı bir çalışmasıyla¹⁰⁵ ele alan Stratis Tsirkas onun (özellikle) tarihsel şiirlerini çözümlerken üç anahtardan söz etmektedir¹⁰⁶. Kavafis'in tarihsel metodunda birinci anahtar şiirde sözü edilen tarihsel olaydır, bu aslında perdedir, temel motif ise gizlemeye çalıştığı güncel olaydır bu ikinci anahtar ya da ikinci katmanı oluşturur. Üçüncü anahtar ise daha derinlerdedir ve onu pek çok kişi fark edemez, Tsirkas'ın deyimiyle sadece eğitilmiş olan kulak bu derinden gelen sesi duyabilir, aslında şairin verdiği mesaj burada gizlidir, etkisini daha geç gösterir ve daha ısrarcıdır, kaynağı ise şairin kendi yaşanmışlıklarıdır.¹⁰⁷

Şiir okunduğunda ilk anahtar ya da katman tarihten bilinen olayı, geçtiği dönemi ve kişileri hatırlatır. Birinci katman tarihsel bir perspektif oluşturan, derinliği olan bir aynadır, aslında bir aldatmacadır, şairin ikinci katmandaki güncel olaylara dönük alegori yapmasına olanak sağlayan bir maskedir.¹⁰⁸ İkinci katmanın kaynağı İskenderiye'nin gündelik yaşantısından yansımalarıdır, bunu şairin gözlemleri beslemektedir. İkinci katman nesnel gerçekliği vermektedir. Şiirde esas temayı oluşturan güncel olay birinci katmandaki tarihsel figürlerle gizlenmekte ve sanatçıya olayı estetik bir

¹⁰⁴ Bu şiire ilişkin olarak Bowra, Kavafis'in bu şiirde "geçmiş", şiirin yazıldığı tarihe (yani güncel bir duruma veya olaya) göndermede bulunmak için kullandığını ileri sürmektedir, C. M. Bowra, *age.*, s. 89. Edebiyat tarihçisi Dimaras da şiirin 1922 felaketinden esinlendiği görüşündedir, K. Dimaras, *age.*, s. 606.

Ancak unutulmaması gereken önemli bir ayrıntıyı not etmek gerekir. Şiir 26 Ağustos 1922 tarihinde Türk ordularının başlattığı Büyük Taarruzdan bir kaç ay önce yayımlanmıştır. Dolayısıyla Kavafis 9 Eylül 1922'de son bulacak olan savaşı ve yaşanacak yenilginin boyutunu henüz görmeden bu şiiri yazmıştır. Bu ayrıntı Seferis'in ve diğer adı geçen yazarların şiirle ilgili yorumunu çürütmez. Çünkü Yunanistan bu savaş nedeniyle şiirin yazıldığı tarihte büyük zorluklar yaşamaktadır ve bir yıl önce 23 Ağustos 1921 ile 13 Eylül 1921 tarihleri arasında Türk milleti için bir ölüm kalım savaşı olan Sakarya Meydan Muharebesi yaşanmıştır. Yunan ordularının ilerleyişi durdurulmuş, her iki taraftan büyük kayıplar yaşanmış, Yunan birlikleri, Sakarya nehrinin batısına geçerek savunma hatları oluşturulmuş olsa da zor durumdadır. Bu belirsizlik atmosferi ve endişeli bekleyiş Kavafis için esin kaynağı olmuştur demek abartı olmaz.

¹⁰⁵ Kahire'de doğmuş, uzun yıllar Mısır'da yaşamış olan ve çağdaş Yunan edebiyatının Savaş Sonrası döneminin en önemli yazarlarından biri olan Stratis Tsirkas (1911-1980), Kavafis'le ölümünden 3 yıl önce 1930 yılında İskenderiye'de tanışır. Kavafis'in şiiri üzerine yazılmış üç yıllık bir araştırmanın ürünü olan çalışması şair hakkında birinci elden tanıklıklara dayanan önemli bir referans kaynağıdır.

¹⁰⁶ D. Maronitis, *agm.*, s. 275.

¹⁰⁷ S. Tsirkas, *age.*, s. 318.

¹⁰⁸ S. Tsirkas, *age.*, s. 319.

bakış açısıyla sunma olanağı sağlamaktadır. Böylece ikinci katman olarak adlandırılan gerçek olay her zaman gizli kalmaktadır. Dolayısıyla güncel ve yaşanmış olay hareket noktasını ya da esin kaynağını oluştururken yüzeydeki tarihsel olay sadece bir bahanedir, asıl mesajı gizleyen üçüncü katman ise şiirin gerçek amacını bir yerde şiirin yazılma nedenini ortaya koymaktadır. Kavafis uzmanı Tsirkas'a göre tek katmanlı Kavafis şiiri yoktur, şairin doğrudan kendisiyle ilgili olan şiirlerde bile güncel bir olay olmasa da (yani ikinci katman eksik olsa bile) diğerleri her zaman vardır. Şair, yaratıcılığının son evresinde özellikle politik bir konuya değinmediği şiirlerinde gizlenme ihtiyacı hissetmeyerek tarihsel bir olayı perde olarak kullanma yoluna gitmemiştir.¹⁰⁹

Sonuç

Kavafis'in şiirlerinde tarihsel öğeleri büyük bir ustalıkla kullanarak geçmişi yaşadığı anda yeniden sahnelemeye çalışması ve şiirinde tarihi araçsallaştırma tekniği belki tarihi çarpıtma olarak yorumlanıp eleştiri konusu yapılabilir ancak; unutmamak gerekir ki o olaylara bir tarihçi gibi değil, tarih bilincine sahip bir şair olarak yaklaşmış ve şiir sanatının gücünü kullanarak yaşadığı dönemle ilişkili siyasi nitelikli konulara da duyarsız kalmayarak sanatçıya yüklenen toplumsal bir misyonu da yerine getirmiştir. Yunanlı eleştirmenlerin onu "politik bir şair" olarak nitelemesi de bundan olsa gerek.

KAYNAKÇA

- Aleksiu, Stilyanos, *Elliniki Logotehnia Apo ton Omiro ston 20o Eona*, Stigmi Yay., Atina, 2010.
- Beaton, Roderick, *İ İdea tu Ethnus stin Elliniki Logotehnia, Apo to Vizantio sti Sighroni Ellada*, Panepistimiakes Ekdisis Kritis (Girit Üniversitesi Yay.), İraklio, 2015.
- Bowra, Cecil Maurice, *O Konstantinos Kavafis ke to Elliniko Parelthon*, (Çev. ?), Gavriilidis Yay., Atina, 2006.
- Cuddon, John A., *Leksiko Logotehnikon Oron ke Theorias Logotehnias*, (Çev. Yannis Parisis, Maria Liapi), Metehmio Yay., Atina, 2005.
- Çapan, Çapan, *Çağdaş Yunan Şiiri Antolojisi*, Artshop Yayıncılık, İstanbul, 2009.
- Çobanoğlu, Şaban, "Şiirsel Bir Dekor Olarak Nesnel Karşılık Kavramı ve Necip Fazıl Kısakürek'in "Bacalar" Şiirindeki Yansımaları", *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, Y. 2, S. 4, Temmuz-Aralık 2010, s. 127-140.

¹⁰⁹ S. Tsirkas, *age.*, s. 320.

- Dallas, Yannis, *Kavafis ke İstoria*, Ermis Yay., Atina, 1986.
- Daskalopoulos, Dimitris, *K. P. Kavafis, Shedia sto Perithorio*, Diatton Yay., Atina, 1978.
- Despotidis, Andonis, “Kavafis Konstantinos P.” *Leksiko Neoellinikis Logotehnias*, Pataki Yay., Atina, 2007.
- Filini, Anna, *Dramata Eksusias Mesa se İstorika Piimata tu Kavafi*, Gavriilidis Yay., Atina, 2014.
- Hrisanthopoulos, Mihalis, “Proslamvanontas ton Politiko Kavafi, Ta Piimata ya ton İuliano ke to Zitima tis Kiriarhias”, *Ya Mia İstoria tis Ellinikis Logotehnias tu İkoston Eona*, Panepistimiakes Ekdosis Kritis (Girit Üniversitesi Yay.), İraklio, 2012.
- Kalas, Nikolaos, “Paratirisis Epano sto Kavafiko Ergo”, *İsagogi stin Piisi tu Kavafi*, (Ed. Mihalis Pieris), Panepistimiakes Ekdosis Kritis (Girit Üniversitesi Yay.), İraklio, 2008.
- Kampanis, Aristos, *İstoria tis Neas Ellinikis Logotehnias*, Estia Yay., Atina, 1948.
- Kapsomenos, Eratosthenis, “İ Piisi ke Piitiki tu K. P. Kavafi”, <http://www.eks-ik.eu/dimosieyseis-ekdoseis/arthra-meletes/113-i-poiisi-kai-i-poiitiki-tou-k-v-kavafi> (15.11.2017).
- Kavafis, Konstantinos, *Bütün Şiirleri*, (Çev. Herkül Millas-Özdemir İnce), Varlık Yay., İstanbul 1990.
- Kavafis Konstantinos, *Bütün Şiirleri*, (Çev. Ari Çokona), İstos Yayınevi, Üçüncü Basım, İstanbul, 2017.
- Maronitis, Dimitris, “İperopsia ke Methi”, *İsagogi stin Piisi tu Kavafi*, (Ed. Mihalis Pieris), Panepistimiakes Ekdosis Kritis (Girit Üniversitesi Yay.), İraklio, 2008.
- Mastrodimitris, Panagiotis, *İsagogi stin Neoelliniki Filologia*, Domos Yay., Atina, 2005.
- Mitsakis, Karolos, *İ Neoelliniki Logotehnia ston İkoston Eona*, Filipoti Yay., Atina, 1985.
- Panagiotopoulos, İoannis M., “O Kavafis, Piitis tu Klistu Tipu”, *İsagogi stin Piisi tu Kavafi*, (Ed. Mihalis Pieris), Panepistimiakes Ekdosis Kritis (Girit Üniversitesi Yay.), İraklio, 2008.
- Pieris, Mihalis, *İsagogi stin Piisi tu Kavafi, Epilogi Kritikon Kimenon*, Panepistimiakes Ekdosis Kritis (Girit Üniversitesi Yay.), İraklio, 2008.
- Politis, Linos, *İstoria tis Neoellinikis Logotehnias*, Morfotiko İdrima Ethnikis Trapezis Yay., Atina, 2001.

KAVAFİS'İN ŞİİRİNDEKİ TARİHSEL UNSURLAR

- Ozansoy, Esin, “Kavafis’in Dilinin Özellikleri”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Fransız Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Dergisi-DİLBİLİM*, 2006, ss. 179-194.
- Ozansoy, Esin, “İskenderiyeli Şair Konstantinos Kavafis ve İroni”, *Navisalvia Sina Kabağaç’ı Anma Toplantısı 2007*, Ars Poetika, Ed. Akyol F., Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2009, ss. 109-122.
- Özsüer, Esra, “Yunan Şair Kavafis’in Şiirlerinde Mekân: İskenderiye”, *Türkiyat Mecmuası*, C. 27/1, 2017, ss. 225-247.
- Sareyannis, Yannis, *Sholia ston Kavafi*, İkaros Yay., Atina, 2005.
- Savvidis, P. Georgios, “Ti Ekomise stin Tehni o Kavafis?” *Diavazo Dergisi*, Sayı 78, 5 Ekim 1983.
- Seferis, Yorgos, “K. P. Kavafis, Th. S. Eliot Paralili” *Dokimes*, İkaros Yay., 1992, Atina.
- Tsirkas, Stratis, *Kavafis ke i Epohi tou*, Kedros Yay., Atina, 1995.
- Tzuvelis, Spiros, *Taksidi stin İstoria me ton Kavafi*, Kastaniotis Yay., Atina, 1998.
- Vagenas, Nasos, “İ İdiotipia tu Kavafi”, *Kinumenos Stohos*, Polis Yay., Atina, 2011.
- Vuturis, Pantelis, “K. P. Kavafis-K. Kariotakis”, *İstoria tis Elladas tu 20ou Eona*, A. Tomos, Meros 2o, Vivliorama Yay., Atina, 1999.